

PROFILAKTIKA INSPEKTORI TOMONIDAN NOMUSGA TEGISH JINOYATNING VIKTIMOLOGIK PROFILAKTIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Shaymanov Oybek Chori o'g'li

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kunduzgi ta'lim
"Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati" mutaxassisligi 3-
o'quv kursi 313-guruh kursanti.

Shaymanov044@gmail.com

Tel: +998 77 255 25 18

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17813319>

ARTICLE INFO

Received: 1st December 2025

Accepted: 2nd December 2025

Published: 4th December 2025

KEYWORDS

huquqbuzarliklarning
viktimologik profilaktikasi, jinsiy
erkinlikga qarshi jinoyatlar,
profilaktika inspektori,
jinoyatlarning oldini olish, zaif
guruhlar, jinsiy
huquqbuzarliklar, xavflarni
kamaytirish, erta aralashuv,
jabrlanuvchilarni himoya qilish,
idoralararo hamkorlik.

ABSTRACT

Ushbu maqola jinsiy erkinlik qarshi jinoyatlariga huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi strategiyasini takomillashtirishda profilaktika inspektorining muhim rolini ko'rib chiqadi. Ko'pincha voyaga yetmaganlar va ayollar kabi aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qamrab oladigan bu jinoyatlar faol va maqsadli profilaktika choralari ko'rishni talab qiladi. Maqolada jabrlanuvchini aniqlash, erta aralashuv va xavf omillarini yumshatish bo'yicha mavjud qiyinchiliklar o'rganilib, profilaktika inspektorlari uchun maxsus treninglar va vositalar zarurligini ta'kidlaydi. Jabrlanuvchiga yo'naltirilgan yondashuvga alohida e'tibor qaratilib, asosiy e'tibor idoralararo hamkorlikni kuchaytirish, jamoatchilikni xabardor qilish va ta'lim sohasidagi tashabbuslarni kuchaytirishga qaratilgan. Institutsional asoslarni takomillashtirish, huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish, profilaktika inspektorlarini nomaqbul huquqbuzarlik holatlari va oqibatlarini kamaytirish uchun zarur resurslar bilan ta'minlash bo'yicha tavsiyalar taklif etilmoqda.

Kirish

Jinsiy zo'ravonlik, jinsiy ehtiyojni g'ayri tabiiy usulda qondirish, bolalarni ekspluatatsiya qilish va boshqa zo'ravonliksiz, ammo ma'naviy va huquqiy jihatdan zarar keltiruvchi xatti-harakatlarni o'z ichiga olgan jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlari inson qadr-qimmatini, psixologik farovonligi va ijtimoiy tuzumga jiddiy va doimiy tahdididir. Qonunchilik va jazo choralari kuchayib borayotganiga qaramay, jinsiy erkinlik qarshi huquqbuzarliklar soni va zarari sezilarli darajada saqlanib qolmoqda, oldini olish esa hali ham rivojlanmagan. Samarali huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktika paradigmasida markaziy o'rinni profilaktika inspektorining roli - qurbonlik avj olishdan oldin profilaktika choralari aniqlash, aralashish va muvofiqlashtirishga qaratilgan ixtisoslashgan funktsiyadir.

Viktimologik profilaktikadagi bo'shliqlar:

Statistik hisobot yaxshilanganiga qaramay, muhim bo'shliqlar saqlanib qolmoqda. Kam hisobot berish jinsiy huquqbuzarliklar hamda joyatlarga xosdir; ko'plab qurbonlar stigma, qo'rquv yoki muassasalarga ishonchsizlik tufayli hech qachon oldinga chiqmaydi. Bundan tashqari, holatlar haqida xabar berilgan taqdirda ham, ko'pgina yurisdiksiyalarda zarar jiddiy bo'lishidan oldin erta aniqlash imkoniyati cheklangan. Huquqiy va institutsional asoslar ko'pincha oldini olish va jabrlanuvchini qutqarish o'rniga jazoga urg'u beradi. Profilaktika inspektorlarining

yoki shunga o'xshash mansabdor shaxslarning) roli ko'pincha chegaralangan, kam resurslar bilan ta'minlangan yoki noaniq tarzda belgilangan bo'lib, ijtimoiy, ta'lim, huquqni muhofaza qilish va jamoat sohalarida muvofiqlashtirish etarli emas.

Profilaktika inspektorining roli:

Profilaktika inspektoriga odatda xavfli muhitni kuzatish, jamoatchilik darajasidagi tadbirlarni amalga oshirish, tushuntirish va ta'lim ishlarini olib borish va jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash xizmatlarini muvofiqlashtirish topshiriladi. Samarali bo'lishi uchun bu rol viltimologiya (xavf omillari, travma, zaiflik), kriminologiya (atrof-muhit va vaziyat xavfi), ijtimoiy ish va qonunchilik sohasidagi tajribani birlashtirishi kerak. Biroq, profilaktika inspektorlari uchun treninglar, yuridik vakolatlar, operativ yordam va ma'lumotlarga kirish ko'pincha etishmaydi yoki nomuvofiqdir.

Yaxshilash uchun bashoratlar va imperativlar:

Mavjud tendentsiyalarga asoslanib, agar qurbonlik profilaktikasi yaxshilanmasa, keyingi 5-10 yil ichida biz bir nechta natijalarni taxmin qilishimiz mumkin:

Institutsiyaning o'sishi: Ko'pgina Evropa mamlakatlarida e'lon qilingan odobsiz huquqbuzarliklar soni 20–40% ga o'sishda davom etishi mumkin, chunki ko'proq qurbonlar paydo bo'ladi, ammo e'tiborga olinmagan yoki ko'rib chiqilmagan holatlar aholi sonining o'sishi va suiiste'mol qilish uchun onlayn yo'llarning ko'payishi tufayli yanada ko'payishi mumkin.

Xavf landshaftlarining o'zgarishi: Shahardagi issiq nuqtalar va onlayn bo'shliqlar, ayniqsa, atrof-muhit nazorati pasayganda, eng yuqori vaqtlarda xavfli zonalariga aylanadi. Prognozli fazoviy-vaqtinchalik xavf xaritasi (Kyotodagi kabi) muhimroq bo'ladi.

Siyosat tarangligi: Yuridik va davlat institutlariga ortiqcha yuk tushishi mumkin; profilaktika choralarisiz ko'proq resurslar yuqori oqimning oldini olishdan ko'ra jinoiy javobgarlikka tortish, qamoqqa olish va jabrlanuvchilarni reabilitatsiya qilishga yo'naltiriladi.

Shunday qilib, profilaktika inspektorining salohiyati, resurslari va strategik integratsiyasini yaxshilash ixtiyoriy emas, balki muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ta'kidlanishicha, qurbonlik profilaktikasini kuchaytirish - xavfni yaxshiroq aniqlash, erta aralashuv, idoralararo muvofiqlashtirish, jamoatchilikni jalb qilish, huquqiy takomillashtirish va salohiyatni oshirish - nomaqbul jinoyatlar soni va zararini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Quyidagi bo'limlar mavjud modellarni ko'rib chiqadi, asosiy xavf va imkoniyatlar zonalarini aniqlaydi va qurbonlar natijalarini yaxshilash va ijtimoiy xarajatlarni kamaytirish uchun profilaktika inspektorlari uchun kengaytirilgan asosni taklif qiladi.

Nomusga tegish deganda (JK 118-moddasi), ayol jinsidagi shaxs bilan uning erkiga qarshi yoki erkidan tashqari zo'rlik ishlatib, qo'rqitib (bundan buyon matnda-tahdid etib) yoxud jabrlanuvchining o'zligidan foydalanib, tabiiy usulda jinsiy aloqa qilish tushunilishi lozim. Agar o'sha holatlarda

aybdorning harakatlari jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirishga qaratilgan bo'lsa, qilmish JK 119-moddasi bilan kvalifikatsiya qilinishi kerak. Bunda qonunning mazkur moddasi bilan jinoiy javobgarlik bunday harakatlar ayol jinsidagi shaxsga nisbatan ham, erkak jinsidagi shaxsga nisbatan ham sodir etilganda kelib chiqadi.

Nomusga tegish va jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirishda zo'rlik ishlatish deganda jabrlanuvchining qarshiligini yengishga qaratilgan

harakatlarni sodir etish, masalan, zarbalar berish, nafas yo'llarini siqish,

oyoqlari, qo'llarini ushlab turish, kiyimlarini yirtish va h.k.lar tushuniladi. Agar nomusga tegish yoki jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirish paytida jabrlanuvchiga og'ir shikast yetkazilsa, aybdorning harakatlari JK 118-moddasi yoki 119-moddasi va JK 104-moddasining tegishli qismi majmui

bilan kvalifikatsiya qilinadi. Tahdid etish deganda jabrlanuvchining qarshiligini yengish maqsadida uni jismoniy zo'rlik ishlatish niyati aniqligini ifodalovchi harakatlar yoki so'zlar bilan qo'rqitish tushunilishi

lozim.

Tahdid etish, jumladan o'ldirish bilan tahdid etish nomusga tegish, jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirish paytida jabrlanuvchining qarshiligini yengish usullaridan biri ekanligi sababli, aybdorning harakatlari JK 112-moddasi bilan qo'shimcha kvalifikatsiya qilinmaydi. Ayni paytda, agar o'ldirish, zo'rlik ishlatish yoki mol-mulkni yoqib yuborish, portlatish yoki boshqa atrof-dagilar uchun xavfli usulda nobud qilish bilan tahdid etish nomusga tegish yoki jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirish jinoyati sodir etilgandan keyin, masalan, jabrlanuvchini qo'rqitish va voqea oshkora bo'lishining oldini olish maqsadida bildirilgan

bo'lib, bunday tahdid amalga oshirilishidan xavfsirashga doir yetarli asoslar mavjud bo'lsa, qilmish Jinoyat kodeksining qayd etilgan jinoyatlar uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi moddalari va JK 118-moddasi yoki 119-moddasining tegishli qismi majmui bo'yicha kvalifikatsiya qilinishi lozim.¹

Ojiz ahvol deganda, jabrlanuvchining shunday ahvoli tushunilishi kerakki, bunday paytda u o'zining fiziologik, jismoniy yoki ruhiy holati (jismoniy nuqsoni, ruhiyati buzilganligi, juda yoshligi yoki keksaligi, qattiq og'riq yoki behushlik holati, alkogol, narkotik vositalar yoki psixotrop moddalar ta'sirida o'ta mastlik holati)ga ko'ra o'zini o'zi himoya qilish, aybdorga faol qarshilik ko'rsatish yoki o'ziga nisbatan sodir etilayotgan harakatlar xususiyati va mohiyatini tushunish yoki o'z harakatlarini boshqarish imkoniyatiga ega bo'lmaydi. Bunda aybdor abrlanuvchi ojiz ahvolda ekanligini anglagan bo'lishi shart.

Ojiz ahvol sifatida, jumladan alkogolli ichimliklar, narkotik vositalar yoki psixotrop moddalar ta'sirida kelib chiqqan shunday darajadagi mastlik holati tan olinishi mumkinki, bunda jabrlanuvchi atrof-vaziyatni anglay olmagan va bu holat uni aybdorga qarshilik ko'rsatish imkoniyatidan mahrum qilgan bo'ladi. Ish bo'yicha jabrlanuvchi bunday holatga aybdor tomonidan tushirilganligi (masalan, spirtli ichimliklar ichirgan, narkotik, uyqudori bergan va h.k.) yoki aybdorning harakatlariga bog'liq bo'lmagan tarzda ojiz ahvolda bo'lganligi ahamiyat kasb etmaydi. Jabrlanuvchini ojiz ahvolga solish uchun aybdor tomonidan narkotik vositalar, psixotrop, kuchli ta'sir etuvchi, zaharli yoki odamning aql-idrokiga ta'sir etuvchi boshqa moddalar qo'llanilganligi to'g'risida ma'lumotlar mavjud bo'lganda, ularning xususiyati va inson organizmiga ta'siri darajasi ekspertiza tayinlash, mutaxassislarni so'roq qilish yo'li bilan aniqlanishi lozim. Agar ekspertiza natijalariga ko'ra, aybdor tomonidan tayyorlanishi, qayta

ishlanishi, olinishi, saqlanishi, tashilishi, jo'natilishi yoki o'tkazilishi uchun jinoiy javobgarlik belgilangan vositalar yoki moddalardan foydalanilganligi aniqlansa, uning harakatlari Jinoyat kodeksining qayd etilgan jinoyatlar uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi moddalari va JK 118- moddasi yoki 119-moddasining tegishli qismi majmui bo'yicha kvalifikatsiya qilinishi lozim.²

Shuningdek, yuridik adabiyotlarda va milliy qonunchiligimizda "zo'rlik - biror kishining ikkinchi bir kishini zo'ravonlik, jismoniy kuch ishlatish yo'li bilan xo'rlashi, jabr-zulm qilishi"³, yoxud "zo'rlik-biror kishining ikkinchi bir kishiga nisbatan zo'rlik qilishi, zo'ravonlik, jismoniy kuch ishlatish yo'li bilan xo'rlashi, jabr-zulm qilishi"⁴ deb ko'rsatilgan. Boshqa adabiyotlarda: "zo'ravonlik - bezorilikka xos xatti-harakat, zo'rlik, kuch ishlatish, o'zgalarga qonunsiz ravishda kuch ishlatuvchi, zo'rlik qiluvchi, jismoniy baquvvatlik, kuchlilik, ulkanlik, shiddatlilik"⁵ deb ta'riflangan.

Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlarning eng ko'p uchraydigan turlaridn biri bu "nomusga tegish" jinoyatidir. Nomusga tegish deganda, (JK 118-m) ayol jinsidagi shaxs bilan uning erkiga qarshi yoki erkidan tashqari zo'rlik ishlatib, qo'rqitib, yoxud jabrlanuvching o'jizligidan foydalanib, tabiiy usulda jinsiy aloqa qilish tushunilishi lozim.

Ushbu jinoyatning obyekti jabrlanuvchining jinsiy erkinligi, ya'ni alohida olingan har bir holda ayrim shaxslarga o'ziga nisbatan jinsiy ehtiyojning qondirilishiga ruxsat berishi yoki ruxsat bermaslik erkinligi hisoblanadi.

Jabrlanuvchining xohish-irodasiga qarshi u bilan jinsiy aloqda bo'lish, jabrlanuvchi boshqa qizmi yoki "ko'hna" kasb vakili (fohisha) mi bundan qat'iy nazar barchaning jinsiy erkinligini himoya qiladi. Agar er-xotin o'rtasida hatto ular rasmiy nikohda bo'lishsa ham, nomusga tegish natijasida jabrlanuvchi bo'lishi mumkin, zero nikoh ayolni jinsiy erkinlikdan mahrum qilmaydi.

Jinoyatning obyektiv tomoni zo'rlik ishlatib, qo'rqitib yoki jabrlanuvching o'jizligidan foydalanib, jinsiy aloqa qilishda ifodalanadi.

Nomusga tegish tarzidagi jinsiy aloqa qilish deganda, faqat tabiiy jinsiy aloqani, ya'ni jinsi qarama- qarshi bo'lgan erkak jinsiy a'zosining ayol jinsiy a'zosiga kiritish yo'li bilan qovushishini tushunish lozim. Nomusga tegish vaqtida aybdor qo'llagan zo'rlik jismoniy yoki ruhiy bo'lishi mumkin.

Subyektiv tomondan jinoyat to'g'ri qasd va tamagirlik niyati bilan sodir etiladi. Jinoyatning motivi aksariyat hollarda shahvoniy hirs hisoblanadi. Ushbu jinoyatning subyekti esa har ikki jinsdagi 14 yoshli voyaga yetmagan shaxs hisoblanadi.

Jinsiy erkinlikka qarshi huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasi huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi subyektlarning muayyan shaxsning jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlardan jabrlanuvchiga ayalinishi xavfini kamaytirishga qaratilgan profilaktika chora-tadbirlarini qo'llashga doir faoliyati tushuniladi. Ichki ishlar organlari tomonidan jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlarning viktimalogik profilaktikasi fuqarolarning yoki muayyan shaxslarning erkinligiga qarshi jinoyatlardan jabrlanish ehtimolini kamaytirishga yo'naltirilgan hamda ushbu jinoyatlarni sodir etilishida jabrlanuvchilarning tutgan o'rnini hamda jabrlanishning sabablari, ularga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish, shuningdek bu borada targ'ibot-tashviqot ishlarini tashkil etish orqali

xavfini kamaytirish, ushbu jinoyatlar haqida ma'lumotlar berish, ogohlikka, hushyorlikka chaqirish hamda xavfsizlikni ta'minlash chora-tadbirlarini amalga oshirish maqsadida olib boriladi.

“Viktimalogiya” so'zi esa “Insonning huquqbuzarlik qurboni bo'lish imkoniyati degan ma'noni anglatadi”.

Huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organ yoki muassasaning muayyan shaxsning huquqbuzarlikdan jabrlanuvchiga aylanishi xavfini kamaytirishga qaratilgan profilaktika chora- tadbirlarini qo'llashga doir faoliyati huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasi.

Huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasi “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida” gi qonun talablari asosida umumiy va yakka tartibda amalga oshirilishi mumkin.

Jinsiy erkinlikka qarshi huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasi o'ziga xos xususiyatlarga ega:

-Jinsiy erkinlikka qarshi huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasini olib borishda huquqbuzarlikning sodir etilishiga imkon bergan omillarni aniqlash;

-Profilaktika inspektori o'z xizmat hududidagi kriminogen vaziyat notinch bo'lgan joylarni aniqlash, ya'ni: shahardan chekka joylar, eskim va yangi inshootlar, qarovsiz tashlandiq joylar, xiyobonlar, ko'chalarni kriminogen vaziyat o'g'ir bo'lgan hududlarni e'tiborga olishi va nazoart olib borishi ushbu hududlar profilaktik tasir chorlarni ko'rishi lozim.

Ichki ishlar organlari tomonidan jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlarning quyidagi viktimalogik profilaktikasi chora-tadbirlari amalga oshiriladi:

-Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlardan jabrlanishning sabblari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarni o'rganish, tahlil qilish hamda jabrlanish ehtimoli yuqori bo'lgan shaxslar toifasini aniqlash;

-Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlardan jabrlanganlarning individual va ijtimoiy psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib profilaktika tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

-Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlardan jabrlanganlarni o'z vaqtida aniqlash va himoya qilish chora- tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

-Profilaktika dasturi va tadbiri loyihalarining ommaviy muhokamalarini tashkil etish, ularni amalga oshirish jarayonidagi mavjud muammolar va kamchiliklarni aniqlab, bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish;

-Jinsiy erkinlikka qarshi jinoyatlarning viktimalogik profilaktikasining zamonaviy usullariga doir electron adabiyotlarni yaratish hamda tarqatish;

2014-yil 14-mayda qabul qilingan “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida” gi qonunning 6- moddasida huquqbuzarliklarning bir turi sifatida keltirib o'tildi va qonunning 6-bobi to'liq huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasi tushunchalariga, chora-tadbirlariga va huquqbuzarlikdan jabrlanganlarga yordam ko'rsatuvchi ixtisoslashtirilgan muassasalarga bag'ishlandi.

Ushbu huquqbuzarliklarning oldini olishda ichki ishlar organlari ya'ni profilaktika inspektori tomonidan olib boriladigan huquqiy targ'ibot ishlari juda samarali usul hisoblanadi. Demak, jinsiy erkinlikka qarshi qaratilgan huquqbuzarliklarning sabab va va ularning sodir etilishi shart-sharoitlarini aniqlash, shu asosda ularning oldini olish, xususan viktimalogik profilaktikasini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda “Huquqbuzarliklar

profilaktikasi to'g'risida" gi qonunning qabul qilinishi jinoyatchilikka qarshi kurashish siyosatida huquqbuzarliklar profilaktikasi ustuvor o'rin egallashini yana bir bor tasdiqladi.

Xulosa

Jinsiy erkinlikka qarshi qaratilgan huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasini tashkil etish jarayonida avvalo, ushbu turdagi huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablari va ularga imkon beradigan shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish, ularni barvaqt oldini olish maqsadga muvofiq. Huquqbuzarliklar profilaktikasining bugungi bosqichida huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir hisobot berish tizimining yaratilishi, har haftaning payshanba kuni "Huquqbuzarliklar profilaktikasi kuni" deb e'lon qilinishi va boshqa shu sohada amlga oshirilgan islohotlar jinsiy erkinlikka qarshi qaratilgan huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasini amalga oshirishda barcha subyektlarning hamkorlikda ishlash imkonini yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi – 2023 yilgi tahrir. Toshkent: Adolat, 2023.
Izoh: Ushbu qonun nomusga tegish jinoyatlarini belgilovchi asosiy huquqiy manba hisoblanadi.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi – 2023 yilgi tahrir. Toshkent: Adolat, 2023.
Izoh: Nomusga tegish jinoyatlari bo'yicha tergov va sud jarayonlarini tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjat.
3. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi – 2023 yilgi tahrir. Toshkent: Adolat, 2023.
Izoh: Nomusga tegish jinoyatlari bilan bog'liq ma'muriy huquqbuzarliklarni tartibga soluvchi qonun.
4. "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida" gi qonun. 2014-yil 14-may..
5. "Profilaktika inspektorining retsiv div jinoyatchilikni oldini olish faoliyatida xorijiy davlat tajribalari" maqolasi. Educational Yield Insights & Breakthroughs, 2024 yil.
Izoh: Profilaktika inspektorining faoliyatini takomillashtirishga oid xorijiy tajribalar.
6. "Kriminalogiya" darslik. Maxsus qism
7. "Nomusga tegish jinoyatlari: Milliylik va millat ko'zgusi" maqolasi. Milliylik-millat ko'zgusi, 2024 yil.
Izoh: Nomusga tegish jinoyatlarining milliy va ijtimoiy jihatlari.
8. "Jinsiy erkinlikka qarshi huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasi" maqolasi. Tadqiqotlar.uz, 2024 yil, 29-son, 2-qism.
Izoh: Jinsiy erkinlikka qarshi huquqbuzarliklarning viktimalogik profilaktikasiga oid ilmiy tahlil.
9. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Nomusga tegish va jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirishga doir ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 2010-yil 29-oktyabr 13-sonli qarori O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlari to'plami. –T., 2018
10. 10. O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi. –T., 2009 – B. 199